
DOI:

УДК 94(477.46)''1954''(045)

Василь Мельниченко (м. Черкаси)

кандидат історичних наук, професор,

Заслужений працівник культури України

E-mail: crk_krz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5720-4229>

Академік Петро Тронько та Шевченків край

Стаття присвячена непересічній постаті українського державного, наукового та громадського діяча, Героя України, академіка П. Т. Тронька – визначного організатора пам'яткоохоронної роботи та краєзнавчого руху в Україні. Ученого з Черкащиною пов'язувала тісна співпраця, коли він обирався депутатом Верховної Ради УРСР від Черкаської області і в інші періоди його багатогранної державної, наукової і громадської діяльності.

Неодноразово бував у містах і селах краю, вивчав проблеми гуманітарної сфери, передусім пов'язані зі збереженням культурної спадщини. Особливу увагу приділяв Шевченківським місцям і Чигиринщині. Державна і громадська діяльність Петра Тронька сприяла здійсненню практичної роботи зі збереження і охорони історико-культурної спадщини Черкащини – одного із історичних регіонів України і залишила у черкащан добру пам'ять про нього.

Ключові слова: П. Т. Тронько, Шевченків край, Черкащина, історико-культурна спадщина, краєзнавство, пам'яткоохоронна робота.

Vasyl Melnychenko (Cherkasy)

Candidate of Historical Sciences, Professor,

Honored Worker of Culture of Ukraine

E-mail: crk_krz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5720-4229>

Academician Petro Tronko and Shevchenko Region

The article is dedicated to the extraordinary figure of the Ukrainian statesman, scientist and public figure, Hero of Ukraine, Academician P. T. Tronko – a prominent organizer of monument protection work and the local history movement in Ukraine. He was connected with the Cherkasy region by close cooperation when he was elected a deputy of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR from the Cherkasy region and during other periods of his many years of state, scientific, and public activity.

He repeatedly visited the cities and villages of the region, studying the problems of the humanitarian sphere, primarily related to the preservation of cultural heritage. He paid special attention to the Shevchenko sites and the Chyhyryn region. The state and public activities of Petro Tronko contributed to the implementation of practical work on the preservation and protection of the historical and cultural heritage of Cherkasy region – one of the historical regions of Ukraine and left a good memory of him among the people of Cherkasy.

Key words: P. T. Tronko, Shevchenko region, Cherkasy region, historical and cultural heritage, local history, monument protection work.

Постать Петра Тимофійовича Тронька посідає особливе місце в історії збереження національної історико-культурної спадщини та організації пам'яткоохоронної і краєзнавчої роботи в Україні. За його ініціативи та безпосередньої участі збережено і відтворено багато унікальних пам'яток історії і культури, створено музеї і заповідники. При цьому слід зауважити, що ця робота велася у складні часи засилля компартійної ідеології.

У 1995 році Олесь Гончар писав: «Ми, письменники України, в тім числі і я, бачили, були свідками й учасниками багатьох національно-патріотичних ініціатив П. Т. Тронька, з якими тодішні партійно-урядові правителі України змушені були погоджуватись»¹. Про Петра Тимофійовича Тронька свого часу дуже влучно сказав академік НАН України Іван Курас: «Він уособлення сили духу і незламності українського народу у своїй

¹ Гончар О. Невтомний трудівник на ниві науки і культури // З любов'ю до України. На пошану академіка Національної академії наук України Петра Тимофійовича Тронька. Київ : Рідний край. 1995. С. 4.

правоті. Він є інтелектуалом, елітою нашого народу. Йому й судилося забезпечити той духовний зв'язок поколінь, епох, вселити в наші душі впевненість, почати виводити українців на широку дорогу»².

Попри численні праці, присвячені життєвому шляху, державній, науковій та громадській діяльності П. Т. Тронька, ще чимало сторінок його біографії залишається недостатньо висвітленими, зокрема, його роль у збереженні історико-культурної спадщини окремо взятих регіонів України. Сьогодні, коли помітно пошквалилися історико-біографічні та просопографічні дослідження, погляд на непересічну постать академіка Петра Тронька крізь призму його місця у збереженні історико-культурної спадщини та розвитку краєзнавчого руху в одному з історичних регіонів нашої держави – Черкащині, набуває особливої актуальності.

Черкащина, яку ще називають Шевченковим краєм, у багатогранній та надзвичайно насиченій державницькій, науковій та громадській діяльності П. Т. Тронька посідала особливе місце, оскільки ця земля у самому центрі України завжди уособлювала найбільш характерні риси буття українського народу. Тут зароджувалося козацтво, набирали сили і міцніли волелюбні державотворчі традиції, формувалися духовні засади української нації, на основі наддніпрянської і полтавської говірок складалася українська літературна мова. З унікальним історичним краєм пов'язано багато вікопомних подій вітчизняної історії, життя і діяльність геніальних постатей України – Богдана Хмельницького і Тараса Шевченка, відомих вчених, письменників, діячів культури, медицини, полководців і організаторів виробництва.

Особливу увагу Петра Тимофійовича привертала місця, пов'язані із життям і творчістю Т. Г. Шевченка. Шевченківські місця на Черкащині приваблювали його не тільки своєю святістю, а й почуттям високої відповідальності за їх охорону та збереження в належному стані. Вагомий внесок у цю справу П. Т. Тронько зробив у ті роки, коли обіймав високі державні посади. Зокрема, будучи заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько доклав чимало зусиль

для гідного відзначення славних ювілеїв Кобзаря – 100-річчя від дня смерті (1961) та 150-річчя від дня його народження (1964). Часто виїздив у місця, пов'язані із життям та творчістю пророка українського народу – Канів, Звенигородку, Корсунь, Черкаси.

Та найчастіше він бував у Каневі, де брав участь у заходах зі вшанування Т. Г. Шевченка, вирішував багато питань, пов'язаних з благоустрійом шевченківських місць, організацією пам'яткоохоронної роботи. Зокрема, 31 травня 1964 року П. Т. Тронько разом з учасниками ініційованого ним Міжнародного форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, що проходив 29–30 травня в Києві, прибув до Канева, де їх гостинно зустрічали черкащани і посланці усіх областей України. Під звуки безсмертного Шевченкового «Заповіту» гості піднялися до могили поета, хвилиною мовчання вшанували його світлу пам'ять.

Потім у Шевченковому гаю, що поруч із могилою поета, висадили 150 пам'ятних дубків на відзнаку 150-літнього ювілею Великого Кобзаря. Серед тих, хто садив ці деревця, був і Петро Тимофійович Тронько (це засвідчує світлина в експозиції музею Кобзаря на Тарасовій горі). На ній Петро Тимофійович лише автограф на етикетці до висадженого дубка. Поруч із ним стоїть канадський письменник, голова виконавчого комітету Товариства об'єднаних українців Канади Петро Кравчук³

На Тарасовій горі. Заступник голови уряду УРСР П. Т. Тронько ставить автограф на етикетці посадженого дуба. 31 травня 1964 року.

² *Курас І.* Михайлівський Золотоверхий монастир. Уособлення духу і незламності українського народу. Успенський собор Києво-Печерської лаври // Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини: зб. статей / упоряд.: О. Повякель, А. Сериков. Київ : Видав. дім журн. «Пам'ятки України». 2021. С. 283–298.

³ *Танана Р.* Із Кобзарем у серці // *Слово Просвіти*. 2015. 9 липня. С. 2.

Через багато років П. Т. Тронько згадував травневі події 1964 року: «Пишаюсь тим, що свого часу був заступником голови оргкомітету, коли проводилися великі свята, присвячені Кобзарю. Такого свята ще не було в світі, коли ми відзначили 150-річчя з дня народження Шевченка у 1964 році. І тут треба віддати належне М. Хрущову, який створив союзний оргкомітет по відзначенню ювілею Кобзаря». Ми взяли шість пароплавів у Києві, посадили всі делегації майже з усіх країн світу. Увечері виїхали до Канева, там ночували, вдень проводили урочисті акції, вшанували Шевченка. Потім подали 32 автобуси, поїхали в Моринці, Кирилівку»⁴.

У 1960-х роках П. Т. Тронько особисто опікувався виконанням будівельних та опоряджувальних робіт до Шевченківських дат на меморіальних об'єктах Черкащини, пов'язаних з іменем Кобзаря. У 1961 і 1964 роках в Каневі, а також на батьківщині Т. Г. Шевченка – в селах Моринці, Шевченкове та Будище, окрім меморіальних, було споруджено чимало соціально-побутових об'єктів – магазинів, їдалень, готелів, упорядковано сільські вулиці тощо. Зокрема, за рівнем забудови і благоустрою село Моринці у 1970 році було визнано одним з найкращих сільських населених пунктів СРСР⁵.

У своїй діяльності на ниві охорони і збереження культурної спадщини для реалізації пам'яткоохоронних проєктів П. Т. Тронько вико-

ристовував можливості Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (УТОШК), яке він очолював багато років, працюючи в уряді і пізніше. Передусім, це стосувалося фінансових можливостей цього об'єднання, які Тронько в умовах жорсткої ідеологічної регламентації намагався максимально спрямовувати на об'єкти історико-культурної спадщини українського народу.

Відомий історик Ф. П. Шевченко згадував, що «незважаючи на велику завантаженість на основній роботі в уряді, а з 1978 року – в Академії наук, Петро Тимофійович не став, так би мовити, «весільним генералом» в Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури. Завдяки організаційному хистові П. Т. Тронька та його найближчих сподвижників, яких він згуртував навколо товариства, вдалося залучити до пам'яткоохоронної справи майже 18 мільйонів громадян України, створити струнку мережу обласних, міських, районних та первинних осередків»⁶.

Вже не перебуваючи на посаді заступника голови уряду, П. Т. Тронько, як голова Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, продовжував перейматися упорядкуванням та благоустроєм Шевченківських місць на Черкащині. У 1983–1985 рр. очолюване ним Товариство ініціювало відтворення хати Івана Ядловського – багаторічного охоронця могили Шевченка на Чернечій горі, шевченківських хат у Моринцях і Шевченковому, Успенського собору XII століття

Пленум Українського товариства охорони пам'яток історії і культури.
Доповідає голова Черкаської обласної організації товариства В. Т. Шпак.
Третій справа – голова правління товариства П. Т. Тронько. 1969 рік

⁴ Тронько П., Чабан А. Що залишимо нащадкам? // День. 2002. 15 серпня. С. 4.

⁵ ЮНЕСКО про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка // Шевченківський словник: В 2-х т. Київ. 1977. Т. 2. С. 398–399.

⁶ Шевченко Ф. П. На варті народних святинь // Що ми залишимо нащадкам? Київ: Ін-т іст. України НАН України. 2008. С. 67–73.

(в ньому дві доби знаходилася домовина з тілом Т. Шевченка перед похованням на Чернечій горі), впорядкування інших об'єктів, пов'язаних з життям і творчістю Кобзаря. На всі ті заходи Товариство виділило 10 млн рублів⁷ Окрім того, на пам'ятник Богдану Хмельницькому в Чигирині виділено 40 тис. рублів, Звенигородському районному музею – 30 тис. рублів⁸.

Пам'ятною подією стало відкриття у 1991 році Тарасової світлиці у хаті Івана Ядловського. Однак за станом здоров'я П. Т. Тронько не зміг взяти в ньому участь, Не зміг прибути він і на 10-річчя відновлення першого народного музею Кобзаря на Тарасовій горі. До цієї дати він надіслав телеграму: «Щиросердно вітаю весь колектив музею з 10-річчям відновлення першого народного музею Кобзаря – Тарасової світлиці, яка відіграла величезну роль у популяризації геніальної спадщини Шевченка. Пишаюся тим, що причетний до відновлення цієї хатини (працював тоді в Товаристві охорони пам'яток історії і культури)».

А взагалі Канів Петро Тимофійович Тронько традиційно відвідував 22 травня у річницю перепоховання Т. Г. Шевченка. Останній раз він побував тут 22 травня 2003 року у поважному 87-річному віці. Разом з дружиною Валентиною Іванівною піднялися на Тарасову гору, щоб покласти квіти до могили Т. Г. Шевченка і вшанувати його пам'ять. Петро Тимофійович зробив запис до книжки вражень: «В знаменну річницю, в день поховання Великого Кобзаря ми з дружиною приїхали, щоб вклонитися пам'яті безсмертного Пророка нашого народу, все життя якого буде дороговказом для нащадків, як потрібно любити Україну, боротися за щастя і долю рідного народу»⁹.

П. Т. Тронько на Тарасовій горі під час одного із останніх приїздів на Черкащину.

Активно захищав національну культурну спадщину П. Т. Тронько у Верховній Раді, до якої він обирався впродовж восьми скликань від різних регіонів України, у тому числі в останній каденції двічі представляв у столиці інтереси жителів Шевченкового краю. Прикладом громадянської позиції П. Т. Тронька як депутата-оборонця культурної спадщини і, передусім святих для нього Шевченківських місць, може бути ситуація наприкінці 1980-х років, коли вирували пристрасі навколо промислового будівництва в охоронній зоні ландшафту Шевченківського заповідника.

Тоді, 26 жовтня 1988 року, до нього, як депутата Верховної УРСР по Канівському виборчому округу, звернулася група працівників канівського заводу «Магніт» з проханням допомогти припинити будівництво у заповідній зоні. З притаманною йому оперативністю він відредагував на звернення виборців та ініціював створення спеціальної депутатської комісії, яка вивчила матеріали канівського конфлікту і дійшла висновку, що ніякого будівництва на лівому березі Дніпра навпроти Шевченкової могили не повинно бути. Таку ж думку висловила й експертна комісія Академії наук УРСР.

І вже 11 листопада 1988 року на сесії Верховної Ради П. Т. Тронько рішуче поставив вимогу про внесення питання у порядок денний сесії. «Мова йде, – наголошував він, – про конкретне питання... Іде мова про грубе порушення законодавства. Вони не слухають ні вказівок вищестоячих органів, прямо скажемо, ні Центрального комітету, у тому числі, ні Комісії, яка зробила висновки про те, що це беззаконня, про те, що це спотворює національну культуру, ландшафт і т. д. І зараз я чув, що ніяких рішень немає.

Так от, ми просимо уряд припинити це беззаконня, припинити будівництво, віднайти можливість, щоб перенести будівництво цієї зони в інше місце, а не під Шевченковою горою. От про що йде мова»¹⁰. Бюрократична система ще певний час чинила опір, але все ж таки 5 травня 1990 року, нарешті, було прийняте розпорядження Ради Міністрів УРСР про припинення будівельних робіт¹¹.

⁷ Там само. С. 71.

⁸ *Заремба С.З.* УТОПШК. Історичний нарис. Київ : Логос. 1998. 244 с.

⁹ *Танана Р.* Із Кобзарем у серці // *Слово Просвіти*. 9 липня. 2015. С. 2.

¹⁰ *Тронько П. Т.* З любов'ю до України. Київ : Рідний край. 1995. С.112.

¹¹ *Тарахан-Берега З. П.* Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. Київ : Родовід. 1998. С. 532.

У 2002 році Петро Тимофійович згадував ті події: «Ми вели страшну боротьбу проти манкуртів, які захотіли збудувати на відстані 4-х кілометрів від Чернечої гори виробництво з трубою 50 метрів. У цій боротьбі, з одного боку, була районна адміністрація, яка пішла вже в небуття, й інші чиновники вищого рангу, а з другого – Борис Ілліч Олійник, Тронько... Я виступав на сесії Верховної Ради проти дій уряду, і все ж будівництво припинили. Якби цього не було зроблено, то ця неповторна аура, що відтворює справжній краєвид України, була б спотворена»¹².

Окрім шевченківських місць, Петро Тимофійович у своїй державній і громадській діяльності велику увагу приділяв й іншим історичним місцям Черкащини, передусім пов'язаним з історією козацтва і національно-визвольної боротьби українського народу. Ще у 1967 році в Умані він брав участь у закладанні каменя на місці, де мав бути споруджений пам'ятник Максиму Залізняку та Івану Гонті – ватажкам повстання Коліївщина. А сам пам'ятник було відкрито уже в роки незалежності України – у 2015 році.

Умань. Відкриття каменя на місці спорудження пам'ятника Максиму Залізняку і Івану Гонті – ватажкам повстання Коліївщина. 18 червня 1967 року.

У полі зору П. Т. Тронька завжди перебувала батьківщина Богдана Хмельницького – слава своїми державницькими традиціями Чигиринщина, де давно назрілою була необхідність створення державного історико-культурного заповідника. Ідея утворення на базі комплексу пам'яток Чигиринщини історико-культурного заповідника зародилася ще в кінці 1960-х років. Однак вирі-

шення питань про створення цього та інших історико-культурних заповідників заходило в глухий кут, оскільки компартійне керівництво України розглядало їх як осередки націоналізму, що склали загрозу існуванню тоталітарної системи.

Незважаючи на це, заступник голови уряду П. Т. Тронько перейнявся ідеєю утворення на базі комплексу історико-культурних пам'яток міста Чигирин, села Суботів і урочища Холодний Яр державного історико-культурного заповідника. За його дорученням у 1969 році була організована спеціальна наукова експедиція з числа фахівців різних галузей науки і культури для вивчення безпосередньо на місці питання про пам'ятки та пам'ятні місця краю. До неї були включені відомі вчені і діячі культури: докторка історичних наук О. С. Компан, доктор мистецтвознавства Г. Н. Логвин, письменник О. І. Микитенко, кандидати історичних наук О. М. Апанович, В. Д. Баран, кандидат архітектури С. К. Кілессо, начальник відділу пам'яток архітектури та монументів Держбуду УРСР Л. І. Граужіс та інші відомі фахівці. Напередодні експедиції П. Т. Тронько просив членів комісії не лише фахово оцінити реальний стан справ збереження пам'яток, а й висловити конкретні рекомендації щодо утворення тут національного заповідника, здійснення музеєфікації окремих об'єктів та вирішення інших питань.

Після натурного обстеження пам'яток регіону учасники наукової експедиції у доповідній записці на ім'я П. Т. Тронька від 14 листопада 1969 року зробили висновок про те, що «Чигирин разом з Черкасами і Каневом був осередком зародження і формування славетного українського козацтва. У XVI–XVII ст. він стояв на самому передньому краї українського прикордоння, що межувало з Диким полем... Саме тут, в Чигирині, і в інших містах прикордоння, козаки відбивали турецько-татарський наступ, що мало загальноєвропейське значення». Члени наукової експедиції внесли уряду УРСР пропозицію «оголосити територію стародавніх міст Чигирин і Суботова – містами-заповідниками, а Холодний Яр – національним заповідником-парком»¹³.

Аргументувалася доцільність відтворення на основі наукових досліджень вигляду міста Чигирин і його фортеці як типового середньовічного

¹² Тронько П., Чабан А. Що залишимо нащадкам? // *День*. 2002. 15 серпня. С. 4.

¹³ Доповідна записка учасників наукової експедиції заступнику Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Троньку про результати обстеження пам'яток Чигирин, Суботова і Холодного Яру // *Збережемо тую славу*. Збірник документів і матеріалів. Київ: Рідний край. 1997. С. 265.

міста з усіма його атрибутами, реконструкцією гетьманської резиденції, що була адміністративно-політичним центром України того часу. Невідкладного вирішення, на думку вчених, вимагали і проблеми Холодно-Ярівського заповідника, визначення його зон, меж, передбачення в ньому комплексу «Коліївщина», з центральним об'єктом – пам'яткою архітектури – Мотронинським монастирем, перетворивши останній на музей історії гайдамацького руху і Коліївщини. До реалізації згаданих пропозицій пропонувалося підключити понад 30 республіканських міністерств, відомств, громадських організацій, творчих спілок, наукових закладів та проектних установ.

Однак плани щодо впорядкування пам'ятних місць Чигиринщини ще довго залишалися на папері. Це зумовлювалося, передусім, тими змінами, що відбулися у політичному керівництві України 1972 року. В провину знятому зі своєї посади першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту ставились, зокрема, недоліки у проведенні національної політики. А новопризначений одіозний секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Ю. Маланчук завзято взявся викоринювати «бацили націоналізму».

Партійна влада взяла курс на згортання ініційованих П. Т. Троньком заходів зі збереження історико-культурних пам'яток, у тому числі і на Черкащині. Об'єктом нападок було вибране очолюване ним Товариство охорони пам'яток, через яке реалізовувалося чимало важливих пам'яткоохоронних проектів. Політбюро ЦК КПУ 3 жовтня 1972 року ухвалило постанову «Про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури». Діяльність цієї громадської організації, очолюваної П. Т. Троньком і він особисто, були піддані жорсткій критиці. Засуджувалось «захоплення старовиною, її ідеалізацією», водночас вказувалось на необхідність пріоритетного вивчення, реставрації та збереження пам'яток радянського періоду, пов'язаних з подіям революції, Великої Вітчизняної війни. В результаті такого підходу значна частина об'єк-

тів козацької доби не була поставлена на державний облік, не охоронялась, що призвело до подальших пошкоджень та руйнувань. Ініціатива у її вивченні та збереженні належала окремим ентузіастам¹⁴.

«Маланчуківщина» набирає оберті. Своєрідним виразом роботи щодо увічнення історії українського козацтва, якою керував П. Т. Тронько, стала розіслана 20 серпня 1973 року членам і кандидатам в члени політбюро ЦК КПУ сумнозвісна доповідна записка В. Ю. Маланчука, С. Д. Безклубенка, А. В. Мясловицького, в якій вказувалося, що заходи з увічнення козацтва набули непомірного характеру і «здатні підживлювати націоналістичні та шовіністичні ілюзії і пережитки»¹⁵.

А 25 жовтня 1973 року політбюро ЦК Компартії України прийняло рішення, у якому П. Т. Троньку вказувалось на допущені недоліки у роботі, незадовільне керівництво і свавільність. Він болісно переживав незаслужені звинувачення, адже саме він розглядав і схвалював всі пропозиції щодо будівництва комплексу на Хортиці, координував і контролював хід робіт, сподівався, що це будівництво стане ще одним кроком до відродження історії українського народу¹⁶. Пізніше П. Т. Тронько згадував: «Найактивнішого ентузіаста спорудження комплексу Хортицького заповідника – М. П. Киценка звільнили з роботи, після чого він невдовзі помер. Стягнення на засіданні політбюро «за самоправність» оголосили і мені. Так сумно закінчилась в 1973 році розпочата передовою інтелігенцією потрібна і благородна справа відродження яскравих сторінок української історії»¹⁷.

Кампанія критики та ідеологічного тиску на людей, які відзначалися національною свідомістю, перекреслила усі ініційовані П. Т. Троньком плани щодо відтворення та впорядкування на Чигиринщині об'єктів культурної спадщини часів козащини. Відхилені були також і пропозиції тодішніх керівників Черкаської області, які вважали, що «було б доцільно, перш за все створити на території Чигиринського району націо-

¹⁴ Демиденко О. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури зі збереження об'єктів козацької доби (друга половина 1960-х–1980-ті рр.) // Історико-географічні дослідження в Україні. 2006. № 9. С. 418.

¹⁵ Войналович В. А., Данилюк Ю. З. З історії створення історико-культурного заповідника на базі комплексу пам'яток м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Третіх Всеукраїнських читань. Київ-Черкаси. 1993. С. 139–142.

¹⁶ Удод Л.І. П. Т. Тронько: портрет на тлі епохи. Київ : Генеза, 2005. С. 31.

¹⁷ Тронько П. Т. Зберегти козацьку славу: Меморіал на о. Хортиця // Урядовий кур'єр. 1995. 11 липня.

нальний заповідник, який включав би стародавні міста Чигирин і Суботів, а також Холодний Яр. До першочергових завдань належить також проведення широких археологічно-архітектурних та історичних досліджень, створення необхідної інфраструктури – будівництво шосейних шляхів, туристських баз, готелів, кемпінгів та інших об'єктів культурно-побутового призначення з врахуванням майбутніх масштабів заповідника»¹⁸.

І тільки наприкінці 1980-х років зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні почало змінюватися і ставлення до проблем національно-культурного відродження. У цей час, у березні 1989 року було реалізовано і давній задум П. Т. Тронька. Враховуючи громадську думку, уряд УРСР своєю постановою від 7 березня створив Чигиринський державний історико-культурний заповідник¹⁹, який у 1995 році набув статусу національного і став іменуватися Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»²⁰.

Плідна співпраця пов'язувала П. Т. Тронька і з краєзнавцями Черкащини, яких він підтримував і надавав всіляку допомогу. Саме за його пропозицією в Черкасах у 1995 році було проведено VII Всеукраїнську наукову конференцію «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність», в якій взяли участь представники усіх регіонів України. Цей науковий захід, до якого активно долучилися науковці і краєзнавці Черкащини, дав поштовх до розгортання краєзнавчої роботи в регіоні²¹.

Організаторами наукової конференції такого рівня, що вперше проводилася в Черкасах, виступили Інститут історії НАН України, Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», Всеукраїнська спілка краєзнавців, Міністерство освіти, Міністерство культури, Національна комісія з повернення культурних цінностей при Кабінеті Мініс-

м. Канів. П. Т. Тронько з місцевими краєзнавцями Михайлом Іщенко та Костянтином Андрієнком на Тарасовій горі. 1990-ті рр.

трів України, Український фонд культури, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Черкаський державний педагогічний інститут (нині – національний університет імені Богдана Хмельницького). У роботі конференції взяли участь науковці, викладачі, вчителі, архітектори, мистецтвознавці, музейні працівники, краєзнавці.

На конференції працювали чотири секції, на засіданнях яких було заслухано понад 80 доповідей і повідомлень²². Тоді, три десятиліття тому, у доповіді П. Т. Тронька на конференції у Черкасах було сформульоване наріжне завдання краєзнавчого руху України, яке зберігає свою актуальність і сьогодні: «У час, коли активно формуються нові національно-патріотичні й загальнолюдські ідеали та духовні цінності, неодмінно треба зберегти генетичний зв'язок між поколіннями минулими і прийдешніми, не втратити, не

¹⁸ Лист Черкаського обкому КПУ та облвиконкому Центральному Комітету Компартії України про увічнення пам'ятних місць Чигиринського району // *Збережемо тую славу*. Збірник документів і матеріалів. Київ: Рідний край. 1997. С. 263.

¹⁹ Постанова Ради Міністрів УРСР №77 від 7 березня 1989 р. «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області державним історико-культурним заповідником» // Збірник постанов уряду УРСР. 1989. № 3.

²⁰ Указ Президента України «Про надання статусу національного Чигиринському державному історико-культурному заповіднику від 23 вересня 1995 року № 864/95. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864/95#Text>

²¹ Сьома Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність»: в 2-х частинах. Київ-Черкаси, 1995.

²² Григор'єва Т. Ф. VII Всеукраїнська конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції й сучасність» // *Український історичний журнал*. 1996. № 2. С. 145–145.

розгубити, не обезцінити все краще, створене талантом і розумом українського народу. І наша власна совість, і майбутні наші нащадки велять нам не забути імен славних представників української нації, які жили і творили в ім'я України, щиро вболівали за її долю, вірили у її відродження»²³.

Петро Тимофійович завжди цікавився справами на Черкащині, давав слушні поради і підтримував краєзнавчі ініціативи. Після обрання мене у січні 2001 року головою Черкаської обласної організації спілки краєзнавців (тоді ще Всеукраїнської спілки краєзнавців) впродовж десяти років доводилося доволі часто спілкуватися з ним. Запамяталося його уміння у розмові швидко виокремлювати головне і робити узагальнюючі висновки, уточняти деталі і давати слушні поради (для мене це було особливо важливо).

Зрозуміло, що головною темою розмов була організація краєзнавчої роботи, організаційне зміцнення місцевих осередків Спілки. Часто торкалися питання видання краєзнавчої літератури, особливо тих книг, де йшлося про історію населених пунктів Черкащини. У таких книгах Петро Тимофійович вбачав продовження здійсненого за його ініціативи і під його керівництвом безпрецедентного за задумом і масштабністю проєкту – видання 26-томної праці «Історія міст і сіл УРСР». До останніх днів свого життя він мріяв і був переконаний у необхідності перевидання цієї серії на новій джерельній та методологічній базі.

Радив вивчати історію краєзнавчого руху, пошановувати дослідників минулих років. Тож знайшла схвалення і підтримку розробка запропонованої мною як науковим керівником теми «Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках ХХ ст.», яка вилілася у дисертаційне дослідження М. В. Поставничої, виконане і успішно захищене в Харківському національному університеті імені В. Каразіна у 2003 році. Провідною установою дисертації виступив очолюваний П. Т. Троньком відділ історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії України НАН України²⁴.

Академік П. Т. Тронько високо цінував і всіляко підтримував кропітку працю краєзнавців – невтомних і безкорисливих дослідників рідного краю. Саме за його порадою на початку я взявся за вивчення історії краєзнавчого руху на Черкащині, життя і діяльності людей, які присвятили своє життя цій справі. Ця робота була втілена у монографічному виданні «Краєзнавство Черкащини: сторінки історії», що побачило світ у 2010 році.

У передмові до книги П. Т. Тронько зазначив, що «найбільшим багатством і гордістю цього краю є його люди, з їх високою відповідальністю за долю матері-України і рідної землі, для яких найвищою метою завжди була турбота про благо народу, готовність відстоювати його інтереси. У цьому я переконався ще в 1950-х роках, спілкуючись з робітниками, селянами та інтелігенцією Черкащини, коли я обирався депутатом Верховної Ради УРСР від Черкаської області. Любов до рідної землі і небайдужість до своєї минувшини засвідчили десятки і сотні краєзнавців краю, з якими мені довелося працювати в 1960–1970-х роках, готуючи до друку фундаментальне видання «Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область»²⁵.

Добре знав Черкащину ще з початку 1950-х років по роботі в Київському обкомі партії – тоді більшість районів майбутньої Черкаської області входила до Київської області. Завжди запрошував до себе, розпитував про справи в області, любив у деталях згадувати свої перебування на Черкащині, людей, з якими зустрічався. Для мене було цікаво дізнатися, що його кандидатура розглядалася на керівника Черкаської області, яка утворилася у 1954 році. Однак, призначення не відбулося, оскільки він не мав сільськогосподарської освіти, а за існуючою тоді практикою керівниками аграрних регіонів, обов'язково мали бути фахівці сільськогосподарського профілю.

Через багато років, 5 червня 1999 року він з дружиною відвідав звітний концерт Черкаської області у Палаці культури «Україна». Особливо сподобався йому Черкаський народний хор і пісні у виконанні народної артистки України

²³ Тронько П. Т. 70-річчя Українського комітету краєзнавства і завдання дальшого розвитку досліджень з історії рідного краю // *Історичне краєзнавство в Україні: традиції й сучасність* (Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції). Частина 1. С. 6–11. Київ : Рідний край. 1995.

²⁴ Поставнича М. В. Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний університет. ім. В. Каразіна. Харків, 2002. 18 с.

²⁵ Мельниченко В. М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси: Вертикаль, 2010. 192 с.

Ольги Павловської. Після концерту Петро Тимофійович подякував учасникам звіту, побажав їм нових творчих злетів. А черкащани почастували його запашним короваєм²⁶.

У спілкуванні з Петром Тимофійовичем у автора статті зародилася і була підтримана краєзнавчою громадою та реалізована ідея проведення науково-краєзнавчих конференцій «Черкащина в контексті історії України», перша з яких відбулася 16 квітня 2003 року у Черкасах і присвячувалася 50-річчю утворення Черкаської області. Звертаючись до учасників конференції, П. Т. Тронько зазначив: «переконалий, що починання черкаських краєзнавців знайде широку підтримку, а матеріали цієї і наступних конференцій сприятимуть поширенню знань про минуле і сучасне Черкащини, вихованню у її жителів почуття гордості за свій край і державу, глибокої поваги до історії і культури українського народу»²⁷.

Голова Черкаської обласної організації НСКУ Василь Мельниченко та його заступник Валентин Лазуренко вітають П. Т. Тронька з днем народження і вручають вимпел Спілки, виготовлений народними майстрами Черкащини. 2009 рік

Сьогодні відродно констатувати, що вагомий внесок краєзнавців Черкащини у справу вивчення, дослідження і популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю відзначено заснованою у 2013 році премією імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України. Серед лауреатів престижної відзнаки – черкащани Анатолій Чабан, Валентин Лазуренко, Іван Нерубайський, Григорій Голиш, Василь Мельниченко, Володимир Щербатюк, Володимир Поліщук, Олександр Шамрай.

Вдячні черкащани пам'ятають і шанують світлу пам'ять академіка, Героя України П. Т. Тронька, який впродовж усієї своєї невтомної державної та громадської діяльності опікувався збереженням і охороною пам'яток історії і культури Черкащини, передусім пов'язаних з Тарасом Шевченком.

До 110-ї річниці від дня народження П. Т. Тронька в Шевченківському Національному заповіднику в Каневі відкрита виставка «Я завжди намагався чесно служити своєму народові», присвячена ювілею. Символічно, що ця подія відбулася теплою сонячною дня 9 березня 2025 року, коли на Тарасовій Горі вшановували річницю від дня народження Тараса Шевченка, для увічнення пам'яті про якого так багато зробив П. Т. Тронько²⁸.

Ім'я Петра Тимофійовича Тронька навечно увійшло в історію Черкащини як почесного громадянина міста Канева і щирого друга Шевченкового краю.

15 вересня 2011 року, коли Україна прощалася зі своїм Героєм, до Києва пролягли дороги з усіх її куточків держави. Однією з найчисельніших була делегація з Черкащини – Шевченкового краю, яку, як і всю Україну, любив Петро Тимофійович Тронько і віддавав багато зусиль для вирішення великих і потрібних справ на її благо. Символічно, що того вересневого дня на прощання з ним черкащани привезли до його могили на Байковому кладовищі грудочки землі з Тарасової гори.

²⁶ Прокопчук В. Спогади // сайт «Фундація Петра Тронька. Режим доступу: URL: http://petro-tronko.blogspot.com/p/blog-page_5580.html

²⁷ Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. Черкаси : Ваш дім, видавець ПП Дикий О. О. 2004. 464 с.

²⁸ Сайт «Тарасова Гора» Шевченківського національного заповідника у Каневі. Режим доступу: URL: <https://shevchenko-museum.com/2025/03/09/lyubov-i-shana-vichna-kobzarevi/>

References

1. Demydenko, O. (2006). *Diyal'nist' Ukrayins'koho tovarystva okhorony pam'yatok istoriyi ta kul'tury zi zberezhenhya ob'yektiv kozats'koyi doby (druha polovyna 1960-kh–1980-ti rr.)*. Istoryko-heohrafichni doslidzhennya v Ukrayini. 9. 418. [in Ukrainian].
2. Honchar, O. (1995). *Nevtomnyy trudevnyk na nyvi nauky i kul'tury. Z lyubov'yu do Ukrayiny. Na poshanu akademika Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny Petra Tymofiyovycha Tron'ka*. Kyyiv : Ridnyy kray, 4. [in Ukrainian].
3. Hryhop'yeva, T. F. (1996). *VII Vseukrayins'ka konferentsiya «Istorychne kraysnavstvo v Ukrayini: tradytsiyi y suchasnist'»*. Ukrayins'kyy historychnyy zhurnal. 2. 145–145. [in Ukrainian].
4. Kuras, I. (2021). *Mykhaylivs'kyy Zolotoverkhyy monastyr. Uoosoblennya dukhu i nezlamnosti ukrayins'koho narodu. Uspens'kyy sobor Kyyevo-Pechers'koyi lavry*. Akademik Petro Tron'ko – vydatnyy oboronets' natsional'noyi spadshchyny: zb. statey / uporyad.: O. Povyakel', A. Syerykov. Kyyiv : Vydav. dim zhurn. «Pam'yatky Ukrayiny». 283–298. [in Ukrainian].
5. Mel'nychenko, V. (2024). *Akademik Petro Tron'ko i Cherkashchyna. Osyahayuchy modernist'*. Studiyi ta materialy na poshanu Oleksandra Reyenta / uporyad. Nikolaychuk Dmytriy, Shevchenko Valentyna. Kyyiv : Instytut istoriyi Ukrayiny Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. 564. [in Ukrainian].
6. Mel'nychenko, V. M. (2010). *Kraysnavstvo Cherkashchyny: storinky istoriyi*. Cherkasy : Vertykal. [in Ukrainian].
7. Postavnycha, M. V. (2002). *Rozvytok historychnoho kraysnavstva na Cherkashchyni v 50–90-kh rokakh XX st.* : Avtoref. dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 / Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet. im. V. Karazina. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian].
8. Prokopchuk, V. *Spohady*. URL: http://petro-tronko.blogspot.com/p/blog-page_5580.html [in Ukrainian].
9. Shevchenko, F. P. (2008). *Na varti narodnykh svyatyn' Shcho my zalyshymo nashchadkam?* Kyyiv : In-t ist. Ukrayiny NAN Ukrayiny, 67–73. [in Ukrainian].
10. Tanana, R. (2015). *Iz Kobzareu u sertsy*. Slovo Prosvity. 9 lypnya, 2. [in Ukrainian].
11. Tarakhan-Bereza, Z. P. (1998). *Svyatynya*. Naukovo-dokumental'nyy litopys Tarasovoyi hory. Kyyiv : Rodovid, 532. [in Ukrainian].
12. Tron'ko, P. T. (1995). *70-richchya Ukrayins'koho komitetu kraysnavstva i zavdannya dal'shoho rozvytku doslidzhen'z istoriyi ridnoho krayu. Istorychne kraysnavstvo v Ukrayini: tradytsiyi y suchasnist'* (Materialy VII Vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi). Chastyna 1. Kyiv : Ridnyy kray. 6–11. [in Ukrainian].
13. Tron'ko, P., Chaban, A. (2002, 15 serpnia). *Shcho zalyshymo nashchadkam? Den'*, p. 4. [in Ukrainian].
14. Tron'ko, P. T. (1995, 11 lypnya.). *Zberehty kozats'ku slavu: Memorial na o. Khortytsya. Uryadovyy kur'yer*. [in Ukrainian].
15. Udod, L. I. (2005). *P. T. Tron'ko: portret na tli epokhy*. Kyiv : Heneza. 31.
16. Voynalovych, V. A., Danylyuk, YU. Z. (1993). *Z istoriyi stvorennya historyko-kul'turnoho zapovidnyka na bazi kompleksu pam'yatok m. Chyhyryna, s. Subotova i urochyshcha Kholodnyy Yar*. Ukrayins'ka kozats'ka derzhava: vytoky ta shlyakhy historychnoho rozvytku : Materialy Tretikh Vseukrayins'kykh chytan'. Kyyiv-Cherkasy. 139–142. [in Ukrainian].
17. Zarembo, S. Z. (1998). *UTOPIK Istorychnyy narys*. Kyyiv: Lohos. [in Ukrainian].